

Bijzondere molens

Molen FRAM

In 'Bijzondere molens' worden molens in Noord-Nederland geportretteerd met een bijzonder 'karakter': ze zijn bijvoorbeeld enig in hun soort. In dit nummer wordt houtzaagmolen FRAM in Woltersum belicht. Herman Bink sprak met technisch adviseur Anne Wieringa, met molenaar Sietse Pot en met molenmaker Martijn Krabbendam over hoe een gerestaureerde molen in de samenleving functioneert.

... impact van molenonderhoud en -instandhouding...

Dorp en omgeving

Waltershem * Waltersum * Woltersum.

Naamsverandering van een interessant dorp in een interessante omgeving met een interessante molen.

Al 500 jaar voor onze jaartelling wonen hier mensen op de hogere oevers van de 'maren', de stromende riviertjes in het Groninger landschap. Waar nu in Woltersum de NH-kerk nog staat, hebben de bewoners van het gebied tussen het jaar 600 en 1000 na Chr. een wierde opgeworpen die inmiddels grotendeels is afgegraven.

In 1238 is de helft van de inwoners van Woltersum betrokken bij de herbouw van de kloosterkerk in Wittewierum zo'n 2 km verderop. Onder leiding van bouwmeester Everhard uit Keulen werken ze er ruim 20 jaar aan. Dat vermeldt *Menco*, de derde abt van het klooster Bloemhof, in de bewaard gebleven 'Kroniek van Wittewierum'.

In 1262 wordt het dorp 'Waltershem' en 'Waltersum' genoemd. Ooit heeft hier misschien een persoon 'Walter' gewoond. ('he(e)m', 'heim', =woonplaats). Een andere duiding is 't woord 'walt/wolt' dat op 'bos'(-rijke streek) zou wijzen.

Die Woltersummers, dan agrariërs, hebben het niet gemakkelijk. De (late) middeleeuwen is een tijd van oorlogen en twisten, ziekten van mens en vee, stormen en natuurrampen en van altijd maar weer overstromingen in dit gebied, dat 1½ tot 2 meter onder N.A.P. ligt. Later staat hier de borg Ackingaheerd, in 1415 verwoest, weer opgebouwd en verdwenen in 1735. Van de borg Het Glimmerhuis uit de 17e eeuw, vlak bij de brug gelegen, is niets meer terug te vinden. De heren van de borgen bezaten het recht als 'redger' vonnis te wijzen bij geschillen, terug te vinden in de naam van de Kollerijweg (kollerij=gerichtplaats).

Tot in de 18e eeuw kunnen de contacten tussen de verspreid liggende dorpjes in het moerassige gebied rond dit wierdedorp vaak alleen via de maren met bootjes worden onderhouden. 's Winters met voldoende ijs lopend of per schaats. Vanwege de slechte bereikbaarheid krijgt het dorp de bijnaam "'t Ol Egypte".

Qua aantal inwoners behoort Woltersum tot de kleinere dorpen in de provincie Groningen en het is aangemerkt als archeologisch rijksmonument.

In 1840 wonen er 329 inwoners binnen de bebouwde kom. Vijftig jaar later 571.

V.L.N.R. SIETSE POT, MOLENAAR; MARTIJN KRABBENDAM, MOLENRESTAURATIE; ANNE WIERINGA, MOLENADVISEUR

Dit aantal groeit en slinkt. Vandaag de dag telt het dorp wederom zo'n 330 inwoners (telling 2009).

Molenactievellingen

Sietse Pot is sinds 1983 vrijwillig molenaar op molen FRAM. Woltersummer **Martijn Krabbendam**, ondernemer van 'Krabbendam Restauratiewerken' heeft het bedrijf van zijn vader Tom, die in 2012 is overleden, voortgezet. Het staat vlak naast de molen aan de Kollerijweg bij het Eemskanaal. Met hen praat ik over de molen, de restauratie en het onderhoud ervan. Daarbij is ook aanwezig **Anne Wieringa**, technisch adviseur molenbouw voor de FRAM namens de Stichting Het Groninger Landschap.

Om beurten vertellen ze me het een en ander over molen FRAM, vooral benadrukkend hoe *uniek* deze molen is. Rond 1900 zijn er nog 30 houtzaagmolens in Groningen. Behalve een kleine in Ten Boer, de Bovenrijge, is de FRAM in Woltersum als enige overgebleven. Die is ook uniek in heel Nederland met zijn combinatie van 3 functies: houtzaag-, koren-, en pelmolen. En hij is nog regelmatig in bedrijf. Alleen 'De Zwaluw' in het Friese Birdaard is vergelijkbaar.

Handel

Woltersum ontwikkelt zich van agrarische gemeenschap al vroeg tot een kleine handelskern in het gebied door het samenkomen van 2 maren, de Woltersumer Ae en de Lustige Maar, ook 't Daipke genoemd. Die zorgen voor goede vervoersmogelijkheden en bevorderen handel in allerlei producten als voedsel, kleding en bouwmaterialen.

Het is midden 19e eeuw.

Er zijn plannen voor het graven van een nieuw breed kanaal: het Eemskanaal. Het wordt "*schop voor schop*" gegraven in de periode 1866 tot 1876, nota bene dwars door Woltersum, het dorp in tweeën splitsend. Zeven huizen worden ervoor afgebroken. De zuidzijde hoort nu bij de gemeente Slochteren. De dorpskern aan de noordzijde met NH-kerk¹ (met als windwijzer een fuut) en molen FRAM (eveneens met fuut, op de vangstok) horen bij de gemeente Ten Boer.

Wilte Evenhuis, houthandelaar in Woltersum, ziet brood in een plek vlak bij het kanaal voor een nieuwe te bouwen molen. Het wordt een houten achtkante bovenkruier met stelling op zaagschuur rustend op stenen stiepen² en voorzien van een sleephelling naar een balkgat. In dit gegraven gat vol water drijven enige tijd de aangevoerde boomstammen tot de groeistoffen uit de bomen verdwenen zijn. Met windkracht sleept de molenaar ze daarna de helling op de molen in om verzaagd te worden.

Aan het Eemskanaal lijkt aan- en afvoer van hout (boomstammen/planken) goed geregeld.

Een perfecte plek dacht Evenhuis voor zijn molen 'FRAM'. In 1867 is het zover en staat de gloednieuwe molen er. Maar wat blijkt? Een steiger bouwen voor de aanvoer van balken pakt véél te duur uit. Het feest gaat niet door. En het Scandinavisch hout, in Delfzijl tot vloten samengebonden, komt als voorheen via het Damsterdiep naar het Woltsummer Daipke. Sleepbootjes varen ze tot aan het dorp. Arbeiders bomen ze naar het balkgat bij de molen waar ze wachten op verwerking. Hoeveel bomen precies daar nog in liggen is niet bekend. Tegenwoordig komen de te verzagen bomen over de weg aangevoerd per vrachtwagen.

Waar komt die naam 'FRAM' vandaan?

De naamgever *Cornelus Evenhuis*, zoon van *Wilte*, bewondert de Noorse ontdekkingsreiziger *Fridtjof Nansen*. Diens schip, bestemd voor onderzoek in de poolstreek, heet '*Fram*' = 'Voorwaarts'. Vandaar. Door de komst van het Eemskanaal, inmiddels dieper en breder (tot 24 m) gemaakt, spelen de 2 maren nu bijna geen rol meer.

Restauraties

Ook aan molen FRAM is nadien voortdurend gewerkt. In 1900 komt er een stoommachine (8,5 pk) voor perioden met te weinig wind. In 1923 een elektromotor (34 pk) voor de zagerij. Zaagramen worden vervangen, er komt een snelzaagram, rails en karretjes vervangen de oorspronkelijk houten slede. (behalve voor precisiewerk) Vanaf 1931 werkt de molenaar niet meer met windkracht. Dan zet ook het verval van de molen in. Bij windstil weer op een dag in 1940 valt de gemetselde pijp van het ketelhuis plotsklaps om bovenop het voorste gedeelte van de zaagschuur. Einde stoomperiode. In 1946 zijn ook de roeden verdwenen. De volledige bedrijfsstop komt in 1955. Op het nippertje redt de gemeente Ten Boer in 1959 de zwaar verwaarloosde molen van de ondergang door hem voor 1 gulden aan te kopen, nog geen halve euro. De eerste restauratie voor bijna f 20.000 is een feit in 1961. De buitenkant is weer toonbaar gemaakt, er zijn nieuwe roeden en de houten bovenas is vervangen door een ijzeren. Zo bezorgt de molen tegelijkertijd werkgelegenheid aan een aantal dorpsbewoners. De molen staat er weer knap bij. Maar het blijft oppassen. Sinterklaasdag 1961 woedt er een storm met windkracht 11. De molen draait de verkeerde kant op en dreigt op hol te slaan. Dat zou brand en ondergang betekenen. Een paar dappere mannen kruien hem in de wind en vangen hem af. Zo blijft hij bewaard voor onheil. Sinds 1971 is FRAM geregistreerd als beschermd monument. Dan, in 1976 weer een restauratie: een nieuwe kap, nieuwe roeden, nieuwe buitenbekleding.

Bovendien is de zagerij, met 3 zaagramen, weer hersteld en bedrijfsvaardig gemaakt. In 2004 krijgt FRAM onder andere een nieuwe kapbekleding en staartbalk en tevens een schilderbeurt. De laatste restauratie in 2010/2011 is geheel gedaan door het bedrijf Krabbendam. Dat vervangt de kistramen, kozijnen, deuren en repareert goten. Ook de boven- en onderbonkelaar en het krukwiél zijn toen vervangen. "Het belangrijkste is dat er, naast het groot onderhoud dat plaats vond, (bijna onzichtbaar) een sprinklerinstallatie tegen brand is aangebracht in de molen en in de schuur" zegt Anne Wieringa "waardoor de molen veel veiliger kan functioneren." Malen van graan met de *korenmolen* gebeurt niet meer. Wel staat er nog 1 koppel maalstenen (diameter 1.40 m) van blauw natuursteen: het zogenaamde basaltlava uit oude vulkanen in de Eifel dat toen veel in molens is toegepast. Herstel van de *pelmolen* bleek in het verleden te duur. De 2 pelstenen (diameter 1.60 m) zijn verdwenen. Er rest alleen nog een pelspil met schijfloop en een doodbed met kuip. Sietse Pot betwijfelt of er ooit veel mee gewerkt is. Er is veel windkracht voor nodig en het maakt veel herrie. Wat de wind betreft is de molenbuitoep van belang. Liefst zou Sietse alle bomen uit het dorp laten verdwijnen (*geintje*)... Even zo goed houden ze dit scherp in de gaten. De *houtzaagmolen* verwerkt diverse soorten hout als vuren, grenen, essen. Daarna maken ze er onder andere meubels (tafels, bankjes) van. Ook gebruikt men het hout voor onderdelen van de FRAM, en voor andere molens (van Ten Boer bijvoorbeeld), de bouw van de Loodskotter te Delfzijl en dergelijke. Opbrengst: voor de onderhoudspot.

Investing

Levert de molen financieel nog wat op? Nee, er moet eerder geld bij. Dat komt grotendeels van het Rijk en gedeeltelijk uit fondsen. Maar ook het geld van de bijna 90 donateurs voor allerlei voorkomende onderhoudskosten is heel welkom. Een paar jaar terug haalden molenaars en een bestuurslid van de molenstichting met hulp van een dweilorkest die door het dorp ging 63 nieuwe donateurs op. Gelukkig is onderhoudsgeld tot 2018 geregeld (onder andere via de BRIM: 50% Rijk en 50% eigen geld (fondsen)) en kan de molen in topconditie draaien. Onderhoud voor instandhouding van de molen blijft voortdurend nodig. Het belang van investering in de molen is vooral dat historische monumenten voor het nageslacht behouden blijven. Daar doen velen hun best voor. Denk aan de gemeente Ten Boer, de provincie Groningen en molenstichting Fivelingo. Laatstgenoemde had de molen in bezit van 1994 tot 2012. Om het voortbestaan van de molen veilig te stellen is hij in 2012 aan Het Groninger Landschap overgedragen. Het grote belang van molens, iets wat we vooral niet moeten vergeten, is dat ze in het verleden een bijzon-

dere rol gespeeld hebben bij de ontwikkeling van allerlei nieuwe technieken en gereedschappen. Die konden op hun beurt weer een stimulans zijn voor de ontwikkeling van bedrijven in andere sectoren in onze maatschappij.

Dorpsbelang

FRAM vervult in de dorpsgemeenschap ook een belangrijke rol. Naast werkverschaffing voor enkele Woltersummers heeft hij een toeristische functie. De molen is bijvoorbeeld opgenomen in enkele fietsroutes. Bruidsparen laten er foto's maken en als iemand in het dorp overleden is, staat de molen in rouwstand. Oudejaarsdag slingeren veel Woltersummers er gezamenlijk het oudejaar uit. Erg gezellig met oliebolletjes en een glaasje glühwein erbij. Regelmatig krijgen schoolklassen er voorlichting, molenaarsleerlingen volgen er lessen en leggen er examens af. Op zaterdagmiddag, als de molen open is en in bedrijf, komen er veel bezoekers.

Martijn toont mij het dikke gastenboek met bezoekersnamen van 1980 tot nu. We tellen de nationaliteiten van de bezoekers: 45! Sommigen komen uit verre landen: Nieuw-Zeeland, Somalië, China, India, Afghanistan enzovoort.

Trots

Zijn er verder nog problemen, schaduwkanten voor de molen? We krijgen het over de dreigende dijkdoorbraak waarmee Woltersum in januari 2012 het landelijk nieuws bereikte. Nee, daar zijn ze wat de molen betreft niet bang voor. De dijk is inmiddels versterkt en op deze plaats zou het water niet zo hoog komen dat het de molen kan bedreigen. Ook van aardbevingen³ ten gevolge van de aardgaswinning zal de geheel houten molen niet veel last hebben, bij het zagen staat hij toch al op zijn grondvesten (de stenen stiepen) te schudden. Sietse merkt op dat er sprake is van een kniklaag, de ondergrond hier is een kleilaag, aan de overkant van het kanaal ligt laagveen.

Tot besluit kan gezegd worden dat de Woltersummers heel trots zijn op hun molen FRAM die samen met de NH-kerk voor een groot deel het dorpsgezicht van Woltersum in de wijde omtrek bepaalt.

noten

- ¹ de huidige kerk (1765/1835) heeft een middeleeuwse voorganger gehad. De Kroniek van Wittewierum vermeldt een parochie Woltersum in 1238. Deden de Woltersummers daar eerder al ervaring op met bouwen? Een vrijstaande toren is gesloopt net als het koor van de kerk (1765). Oude kloostermoppen werden bij de herbouw van de 'nieuwe' kerk (1835) in de muren verwerkt. De preekstoel (1530) toont beschildering van vóór de reformatie. Een 17e eeuwse memoriesteen beeldt een fuut uit. (vanwege het moerassige Fivelgebied rond Woltersum)
- ² stiep = funderingsblok van metselwerk of beton.
- ³ aardbeving: de Kroniek van Wittewierum maakt al melding van aardbevingen in Groningen: op 27 oktober 1225 en op 28 januari 1262 (gepaard gaande met storm) waarbij slachtoffers vallen en aanzienlijke schade wordt aangericht aan huizen en gebouwen.